

"Molla Nəsrəddin" yarandığı və yayıldığı ilk gündən bu sahədə səmərəli təsir və bəhrəsini göstərdi. "Molla Nəsrəddin" (1906) jurnalının təsiri ilə sadə və doğma ana dilində çıxan bir sıra silsilə satirik jurnallar yaranıb, xalqın mədəni tərəqqisi yolunda fəaliyyətə başladı.

"Mollanəsrəddinçilərin duzlu-məzəli yazılarının təsiri, böyük xalq jurnalının mövzu və ideyaları, forma və üslub xüsusiyyətləri bu gülgü məcmuələrində aydın hiss edilməkdə idi. Bu jurnallar da çox zaman xalq ədəbiyyatı nümunələrini satirik üsluba uyğunlaşdırır, nəzm və nəsrən, mükəmmələrdən, fikri mollanəsrəddinsayağı, əks mənada vermək ədəbi priyomundan istifadə edirdilər. "Azərbaycan", "Bəhlul", "Zənbur", "Ari", "Kəlniyət", Lək-Lək", "Tuti", "Məzəli", "Babayi-Əmir", "Tartan-Partan", "Məşəl" satirik jurnalları müəllimlərinin ictimai-siyasi və ədəbi xətti, bədii güllüş ənənləri əsasında yazıb yaradırdılar." [10.,s.45]

1910-cu il dekabrin 8-dən 1911-ci il martın 12-nədək Bakıda görkəmli dövlət xadimi Dadaş Bünyadzadənin redaktorluğu, Əliməmməd Əliyevin naşırlığı ilə "Ari" satirik jurnalı fəaliyyətə başladı. Jurnal Həsim bəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində çap edildi.

zat", "Molla Nəsrəddin", "Bəhlul", "Zənbur", "Mirat", "Nicat" daha digərləri. Fəqət bu qədər jurnallar, qəzetlər Bakıda, Qafqazda çox davam eyləmədi ki, abunəsizlikdən bağlandı, kimi hökumət tərəfindən bağlandı. Hal-hazırda Qafqazda meydani-mücahidədə çalışanlar intişarda olanlar Tiflisdə məzhəkə jurnalı rəfiqimiz Molla Nəsrəddin əfəndidir. Millətimizə daha çox nəşriyyat lazımdır" [1].

Jurnalın redaktoru Dadaş Bünyadzadə (1888-1938) fəal bolşevik, görkəmli mətbuat və dövlət xadimi olmuşdur. Bakının Fatmayı kəndində yoxsul kəndlilərindən doğulmuşdur. Dadaş Bünyadzadə gənc yaşlarından Bakıdaş karxanalarının birində arabacı işləmişdir. 1904-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin toxuculuq fabrikində, 1905-1908-ci illərdə isə dəmirçikanada şagird, çəkicvuran işləmişdir. O, bu dövrən Azərbaycan zəhmətkeşlərinin inqilabi mübarizəsində fəal iştirak etməyə başlamışdır. O, fəhləlik etməklə yanaşı təhsilini davam etdirməyi də unutmurdu. 1907-ci ildə "Nicat" cəmiyyətinin açdığı cümlə günləri kursunda oxumağa başlamış, 1908-ci ildə isə 8 aylıq türk pedaqoji (axşam) kursunu bitirmişdir.

Kursu bitirən Dadaş Bünyadzadə dəmirçi fəhlə işləməklə yanaşı axşam

"Ari" (Dadaş Bünyadzadə), "Xadim" (Balaqardaş Əlimuradzadə), "Əbülbəşər", "Molla Sarsaqulu" (Cəfər Bünyadzadə), "Qarinqulubəy" (Əliqulu Qəmküsər) məxsus idi. Buradan göründüyü kimi Azərbaycan ictimai fikir tarixində olduqca əhəmiyyətli rol oynayan bir çox ziyalı "Ari" jurnalında qələmini sinmiş, cəmiyyəti narahat edən problemlərin həlli istiqamətində səy göstərmışlər.

mətini təqdir edib: "Yaşasın Nəcəf bəy və sair millət uğrunda zəhmətkeşlər - diyor." [4]

Satirik jurnallarda bir qayda olaraq siyasi hadisələrdə fəal iştirak edən şəxslər, ictimai xadimlər haqqında məlumatlar verilirdi. "Ari" jurnalında Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatında görkəmli rol oynamış və döyüş cəbhəsində qəhrəmancasına həlak olmuş Səid Səlmasiyə verilən qiyət yüksək əhəmiyyətə malikdir. Jurnalda Səid Səlmasının şəkli əks olunmuşdur. Şəklin altında belə bir cümlə yazılmışdır: "Xoy ilə Səlmas mühəribəsində 1327(1909)-ci ildə hürriyyət uğrunda fədai-can edən Səid Səlması cənablarının təsviridir" [5].

"Səid Səlmasının istər bədii əsərləri, istərsə də bir fədai kimi vətənpərvərliyi Azərbaycanın bir sıra qabaqcıl xadimlərinin diqqətini özünə cəlb etmişdi. "Ari" jurnalının direktori Dadaş Bünyadzadə 1908-1909-cu illərdə RSDFP-nin Qafqaz təşkilatı tərəfində İran inqilabçılarına kömək üçün göndərilərkən şəxsən S. Səlmasi ilə tanış olmuş və onun cəsur, həm də alovlu bir şair olduğunu görmüşdü. Görkəmli mollanəsrəddinçisi Ə. Qəmküsər da Səid Səlmasının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir." [13.,s.244]

"ARI" JURNALININ NƏŞRİ TARİXİ VƏ ƏDƏBİ-İCTİMAİ MƏNZƏRƏ

1911-cü ildə "Ari"nın nəşrinə icazə verilməsi haqqında senzura sənədlərində "Bakı şəhəri Bələdiyyə idarəsinin 16 fevral 1911-ci ildə Əliməmməd Əliyevə verdiyi 3185 Nelli şəhədnamədə "Ari" jurnalında satirik və yumoristik şeirlər, daxili və xarici xəbərlər, Bakı və Qafqaz həyatına dair yazılar felyetonlar, məktublar, elanlar çap etməyə icazə verilmişdir [13.,s.82].

Özündən əvvəlki satirik jurnallardan fərqli olaraq "Ari" karikaturalı nəşr olunurdu. Jurnalın başlığı altında "İttihad, ütüvvət, islamiyyət" şəhəri yazılırdı. "Ari" jurnalı öz ideya-bədii xəttinə və satirik gülüşün xarakterinə görə "Molla Nəsrəddin"ə daha yaxın idi. Ondan ilham alır, fikirlerini, ənənlərini, üslubunu davam etdirirdi.

Jurnal ilk sayından Dadaş Bünyadzadə tərəfindən yazılan "Ari" jurnalının məsləkə" adlı baş məqaləsində məramını, məsləkini oxuculara təqdim etmişdir. Həmin məqalədə qeyd edildi ki, "Məsləkımız isə müsəlmanlar arasında olan nifaqi, ittifaqa, ittihada bacardıqca çağırmaqdır. Məzhəkə ilə lüzumi-mədəniyyət və maarif yolunu göstərməkdir. Millət və vətən mövzuların yazısız ümum camaata bildirməkdir. Millət uğrunda külliyyət ilə zəhmətlər çəkib teatrlar yazısız, cəmiyyətlər düzəldib millimizə xidmət edib, məktəblərdə islam balalarının mərifəti uğrunda canını cürüb, qoşun qabağına düşüb islam uğrunda davaya gedib həyat və yaxud mümahidə olsada o zat-alinin o şanlı adamın şəklini bir üzdə çap edib ümum millətimizə təqdim edəcəyik" [1].

Məqalədə həmçinin "Həyat", "Tazə həyat", "Füyuzat", "İttifaq", "Irşad", "Tərəqqi", "Təkamül", "Səda", "Molla Nəsrəddin", "Bəhlul", "Zənbur", "Mirat" və s. kimi jurnalların adı çəkilir və dövrün mətbü orqanları üçün ən mühüm problem olan abunəçilərin azlığından, maliyyənin kasadlığından gileyən və həmçinin hökumətin sərt tədbirləri təqdir olundu. Məqalədə deyilir: "Həyat", "Tazə Həyat", "Füyuzat", "İttifaq", "Irşad", "Tərəqqi", "Təkamül", "Səda", "Həqiqət", "Günəş", "Yeni Füy-

kurslarında türk dilindən dərs verir, türk dilli qəzetlərlə əməkdaşlıq edirdi. O, İranda şah zülmünə qarşı çıxmış inqilabçılarla kömək etmək üçün 1908-1909-cu illərdə partiya təşkilatının tapşırığı ilə "Yeni həyat" qəzetiñin müxbiri kimi bu ölkədə fəaliyyət göstərmışdır. 1909-cu ildə D. Bünyadzadə İrandan qayıtsa da, Bakıya gələ bilmir, onu Tiflisdə həbs edirlər. O, üç ay həbsxanada qaldıqdan sonra Bakıya qayıdış partiya təbliğatı sahəsində fəal çalışmışdır. Əvvəlcə "Bakı həyatı", sonra "Ari" və başqa mətbuat orqanlarında yorulmadan işləmişdir.

Dadaş Bünyadzadə "Ari" jurnalını nəşr edərkən peşəkar bir inqilabçı kimi yetişmişdi" [12].

Satirik jurnallardan fərqli olaraq "Ari" yurnalının üz qabığında və ilk səhifələrində Azərbaycanın görkəmli maarif və mədəniyyət xadimlərinin şəkilləri dərc olunurdu. Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Səid Səlmasının şəkilləri ilə yanaşı, Türkiyənin ictimai-siyasi xadimlərinin portretlərini də "Ari"nın ilk səhifələrində görmək mümkündür. Jurnal ərəb əlif-bası ilə Azərbaycan dilində nəşr olundu. "Ari" jurnalının bütün nömrələrinin üz qabığında abunə qiyməti və mündəricatı ilə yanaşı, redaksiyanın yerləşdiyi ünvanı bildirilir. "Maraqsız məktublar qəbul olunmayıb, məsləkəmizə müvafiq olmayan məktublar çap olunmayacaqdır"- cümlələri məcməənin məqsəd və məramı oxucuların diqqətindən çatdırılır. "Ari" jurnalı 1911-ci ilin martınadək çap olunmuş, cəmi 13 sayı işıq üzü görmüşdü.

Jurnalın materialları bir qayda olaraq satirik nəşrlər üçün xarakterik olan gizlin imzalarla dərc edildi. Bu haqqda professor Nazim Axundov belə yazar: "Başqa satirik orqanlarda olduğu kimi, "Ari"da da açıq imza işlədilməmişdir. Gizli imzalar içərisində ən çox nəzəri cəlb edən "Ari", "Xadim", "Əbülbəşər", "Molla Sarsaqulu", "Qarinqulubəy" idi" [13.,s.83].

Qulam Məmmədli və Afaq Əliyevin "İmzalar" kitabına və bir sıra digər qaynaqlara istinad edərək deyə bilərik ki, "Ari"da işlənmiş imzalardan

Müasir ədəbiyyat və incəsənət məsələlərinə "Ari" jurnalında geniş yer verilmişdir. Jurnal teatr və musiqi sənətimizin inkişafı məsələlərinə tələbkarlıqla yanaşıdır. "Operamı, yaxud çərən-pərən" adlı felyetonda deyilir: "Yekşənbə günü mart ayının 2-də Nizitinin sirkində heç artistin mənasını bilməyən sazandar artistlər tərəfindən Molla Cəlalın "Fərhad və Şirin" operası mövqeyi tamaşa qoyuldu" [2].

Məqalədə tamaşanın məzmunuz olduğunu, musiqi tərtibatının və ifaçılıq sənətinin çox aşağı səviyyədə olduğu göstərilirdi.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, "Ari" jurnalı klassik irsə böyük ehtiramla yanaşmış, xalq mənafeyinə zidd əsərləri təqnid atəşinə tutmuşdur.

Azərbaycan satirik jurnallarında o zamanın müasir yazıçıları haqqında da fikir söylənilmişdir. "Ari" jurnalının səhifələrində Seyid Əzim Şirvani irsənə yüksək qiymət verilərək xüsusi bir səhifə həsr olunmuşdur. Jurnalda Seyid Əzim Şirvanının iri şəkli və oğlu Naşidənəzərinə təqnid edərək kinayəli şəkilde Puşkin, Qoqol, Lev Tolstoy, Jukovski, Molyer kimi sənətkarların əsərlərini tanımayan şəxslər üçün, əlbətə məhəmmədəli şahlar, sultan əbdülhəmidlər, quldur rəhimxanların nüfuzlu olduğunu qeyd edir.

Məqalədə yazılar: "Bəli biz qafqaziyalılar yəni Qafqaz avropalıları heç vaxt bic avropalılardan əksik degilik, olmariq da. Ancaq bir təfot var: Avropalılar ittihad, ittifaq edib öz milli işlərində möhkəm və yaralanmışlara da xidmət edib dururlar. Biz Qafqaz avropalılar belə degilik: Ittifaq, müttəfiq tanımırıq, ittihaddir, nədir onu da yaxşı bilmərik.

Bu tərəfdən də görürsən götürüb yazırlar ki: "İrlix 606" dərmanı ilə aləm bəşəriyyəre böyük xidmət eylədi. O tərəfdən yazırlar Puşkinlər, Qoqollar, Tolstoylar, Jukovskilər, Uilyam Şekspirlər, Molyerlər, Şillerlər nə bilim ilahileri çox böyük ad qoyub getdilər. Yazdıqları əşəri, kitab-kitabçaları cəmi dünya üzünü tutub. Ay canım, ay gözüm çox da yazısız dünyani doldurublar, saqqalları qırmızı və özlərinin də cirət çubuqları yoxdur. Nəyə lazmıdır? Bizim özümüzkilər az degil ki, bax sayın: Hacı Məmmədəli, Usta Əbdülhəmid, sonra lap sonra da Rəhimxan oğlu biri de bizim konsul. Bulardan millətə çox əziyyət verib tora salırlar: yaxşı adamlardırlar" [3].

(Davamı var)

**Dilbər RZAYEVA,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu
Mətbuat tarixi və publisistika
şöbəsi, elmi işçi**